

НАУКОВЕ ЖИТТЯ НМАУ ІМ. П. І. ЧАЙКОВСЬКОГО

НОВІ ВИДАННЯ

БОГОСЛОВСЬКО-ТЕОЛОГІЧНА ТРАДИЦІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ XVII СТОЛІТТЯ

Довга Л. М. Система цінностей в українській культурі XVII століття
(на прикладі теоретичної спадщини Інокентія Гізеля)
/ Лариса Довга. – К. ; Львів : Свічадо, 2012. – 342 с.

У монографії Лариси Довгої вперше в сучасній вітчизняній гуманітаристиці ґрунтовно проаналізовано богословські праці представників Києво-Могилянської академії, зокрема Йоаникія Галятовського, Антонія Радивиловського, Лазаря Барановича, а також спадщина видатного українського мислителя архімандрита Києво-Печерської лаври Інокентія Гізеля.

Наукова проблема – це усвідомлене знання про наше незнання, яке стає на заваді пізнанню. У цьому випадку проблему окреслено словами: ціннісні настанови у дискурсі українських інтелектуалів XVII століття. Предмет наукового дослідження розглядається з позиції більш загального знання, а саме: системи моральних, суспільних, соціальних, політичних, релігійних і навіть побутових цінностей, які панували в українській культурі доби Бароко.

Уявлення про людину в українській писемності в означений відтинок часу як дослідницька проблема, мудро системна в собі (тому не випадковим є обраний ракурс дослідження: система цінностей), водночас постає частиною більш великого цілого – історії культури України. Така постановка проблеми спонукала Л. Довгу поєднати філософсько-теологічні уявлення з історико-культурним баченням. Надзвичайно витончені спостереження та алюзії дали змогу авторці осмислити й сучасні процеси у культурі. Ідеться про те, що релігійна свідомість загалом, а православна традиція зокрема, останнім часом набувають вельми суттєвого значення у збагаченні духовного світогляду громадян у країнах пострадянського простору, до того ж віддзеркалюють процеси не лише суто релігійно-церковного життя суспільства. Адже духовна, релігійна практика, зокрема й богословського-теологічна спадщина, ніколи не була і тепер не залишається осторонь тих процесів, які відбуваються на тому чи іншому історичному етапі розвитку нації, держави.

Власне, богословсько-теологічна традиція нерідко стає винятково промовистим дзеркалом стану соціуму, глибинно відображає його проблеми, конфлікти, досягнення і втрати, водночас підносячи ці соціально-історичні проблеми на інший, більш високий етично-філософський рівень.

Іноді ці зв'язки – між богословсько-теологічною традицією і конкретним соціальним середовищем – не одразу розпізнаються. Через її відстороненість від буденних труднощів вони можуть бути прихованими і дещо складнішими, ніж скажімо, в інших формах духовного самовираження. Проте «образ світу» і «спосіб віри» у розумінні «тип віро-світо-відчуття», як пише авторка, у духовній традиції, особливо у богословсько-теологічній спадщині, глибший і міцніший, ніж в інших артефактах. Тож

незважаючи на позачасовий феномен духовної, релігійної традиції загалом і її писемного сегменту зокрема, зрозуміти богословські тексти поза їх історико-культурним контекстом, духом часу взагалі неможливо.

Отже, наукова значущість монографії полягає і в постановці дослідницької проблеми, і у виборі аналізованих джерел, досі практично не введених до культурологічного та історико-філософського сучасного вітчизняного дискурсу.

Сфера незнання з'ясовується, перетворюючись на знання, чим і визначається новизна монографії.

Нова дослідницька проблема потребувала не тільки вибору адекватних для її розв'язання наукових джерел, а й пошуку відповідної наукової методології, яка дала б змогу інтерпретувати цей матеріал, не нав'язуючи наперед заданих відповідей. Пошуком адекватної джерелам методології дослідження визначено спираючі авторки на «пропозицію представників сьогоденного історичного мислення, які наполягають на відмові від догматизації будь-яких форм і методів історичного пізнання та усвідомленні, що кожна нова наукова проблема неминуче призводить до потреби розробляти новий підхід до її вивчення»¹.

Одразу зазначу, що обрана авторкою сфера є саме тією цариною, у якій вона почуває себе цілком вільно, досконало знаючи «матерію» свого дослідження зсередини, а не лише «з книжок», саме як досвідчений учений, філософ-культуролог, мовознавець, глибоко віруюча людина. Ця пасіонарність підходу до проблеми відчувається на кожній сторінці дослідження Л. Довгої і спонукає з повною довірою і зацікавленням сприймати досить складний та категоріально насичений текст.

Прекрасною ерудицією, умінням упевнено оперувати як класичними теологічними, філософськими й етичними концепціями, так і найновішими науковими відкриттями у сфері культурологічного пізнання забезпечується довіра до наукових висновків. Це дає змогу стверджувати, що маємо справу з дослідженням ґрунтовним, оригінальним, а водночас вельми актуальним для розуміння сучасного духовного образу світу.

Найголовнішою позитивною прикметою рецензованої роботи є той факт, що, присвячена темі системності («системі цінностей»), праця і сама є взірцем такої системності. Це підтверджується чіткістю і логічністю структури монографії: шість розділів, у кожному з яких поступово розкриваються світоглядні засади в українській культурі XVII ст. у гармонійній єдності філософсько-універсального, етико-теологічного та суспільно-історичного компонентів і в діалектиці опозиційних пар «загального – часткового», «традиційного – сучасного», «національного – запозиченого» тощо.

Урешті-решт, той основний висновок, до якого тяжіє вся концепція роботи, концентровано викладено в останньому абзаці праці Л. Довгої. Вона стверджує, що «поліморфізм» українського культурного простору XVII ст. слід оцінювати не як ознаку вторинності чи недостатнього розвитку, а як стрижневий елемент його «культурного коду». Як видається, аналіз цієї культури крізь призму діалогізму (зокрема й діалогізму як певної свідомо вибраної цінності) дасть змогу з'ясувати й генезу феномену української культури загалом².

Думки авторки співзвучні ідеям, висловленим у працях сучасних українських культурологів: «<...> Лише християнська культура піднесла кожную людську особистість на висоту, яку не могла навіть уявити жодна з інших культур. Християнство проголосило людину істотою, створеною за образом і подобою Бога, ствердило абсолютну цінність кожної людської душі, відкрило шлях до каяття і помилування для кожної, навіть злочинної особи. Воно наділило людину свободою, покликало до співтворчості з Богом»³.

¹ Довга Л. М. Система цінностей в українській культурі XVII століття (на прикладі теоретичної спадщини Інокентія Гізеля) / Лариса Довга. – К. ; Львів : Свічадо, 2012. – С. 28.

² Там само. – С. 306.

³ Свідзинський А. Синергетика культури / Анатолій Свідзинський. – Луцьк : Вежа, 2008. – С. 56.

Як співтворчість із Богом розглядається в монографії велетенська традиція богословських творів та їх етико-філософські й-теологічні підвалини. Тому органічно сприймається напрям дослідження: від загально-універсальних канонічних теологічних постулатів до конкретно ціннісних настанов, які сповідували і поширювали ієрархи православної Київської митрополії XVII століття. Отже, ґрунтовно аналізуючи твори Петра Могили, Інокентія Гізеля, Лазаря Барановича, Йоаникія Галятовського, Антонія Радивиловського та інших, авторка монографії окреслює необхідність виявити смисл таких ціннісних категорій, як сумління, свобода волі, честь, «отчизна», знання, справедливість, вірність тощо. Цією різноплановістю і широтою континууму, у якому Л. Довга простежує ціннісні орієнтири в українській культурі доби Бароко, доводиться слушність концепції і можливість застосувати її в різних аспектах дослідження духовно-аксіологічної сфери.

У цьому генеральному ключі дуже привабливою видається можливість порушити деякі загальні морально-ціннісні проблеми, які можуть і повинні зумовити подальший розвиток запропонованої авторкою гуманістичної концепції. Адже, відповідно до аристотелівської максими, «вічно сяє катартично-просвітлена, блаженна першоенергія всезагальної сутності розуму», і через які ж інші інтелектуально-художні сфери, як не через заглиблення в сутність морально-богословської писемної традиції, слід розкривати подальший шлях духовної культури як утілення «блаженної першоенергії» і як одного з найважливіших антропологічних індексів соціуму. Відтак, органічно сприймається наскрізна думка авторки, що «<...> системи цінностей та формулювання смислів, якими вони наповнюються, великою мірою залежать від середовища та життєвого досвіду їх носіїв. Цією обставиною, своєю чергою, зумовлюється особлива зацікавленість витоками, які лягли в основу формування певних світоглядних парадигм, відбору сенсів та вибудовування ціннісних ієрархій»¹.

І насамкінець, особлива заслуга Л. Довгої полягає у введенні до наукового обігу сучасної гуманітаристики постаті та богословської спадщини Інокентія Гізеля, крізь блискучий духовний аналіз трактатів якого власне і розглянуто ціннісні уявлення української спільноти доби Бароко. До слова, маємо бути вдячними авторці за ґрунтовний аналіз спадщини ієрархів православної церкви. Адже методологією українських філософів-богословів визначено спрямування наукових пошуків сучасних вітчизняних учених.

Неважко помітити, що всі зазначені твердження зосереджені довкола проблематики, яка в монографії чітко окреслена і докладно висвітлена: морально-богословська писемна традиція була у добу Бароко провідним сегментом культури. За визначенням багатьох науковців, культура є процес подолання зла творчістю. Тож якщо ця творчість має долати зло, вона, в сутності своїй, повинна тяжіти до найвищих цінностей. Поза всяким сумнівом, власне релігійна творчість у всіх її вимірах і проявах здатна найповніше реалізувати цей процес, і якщо вона не викривлюється тими чи іншими позадуховними стимулами чи неправильним тлумаченням призначення богословських текстів, ціннісні настанови у дискурсі українських інтелектуалів XVII століття мають бути водночас і оберегом найціннішої духовної спадщини, і провісником шляху в майбутнє. Зрештою, саме ця теза і постулюється у монографії як основоположна.

Наукове значення монографії Л. М. Довгої велике. Вона дає нове, поглиблене, деталізоване, осмислене у широкому науковому та історико-культурному контекстах розуміння основного предмету дослідження – ціннісні настанови в українських богословських трактатах доби Бароко. Це важливо для всієї української культури загалом. Це – ключ до розуміння духовності українського народу. Зазначене дає підстави високо оцінити цю роботу як таку, яка має широке практичне, наукове і дидактичне значення.

Гуменюк Т. К.

¹ Довга Л. М. Система цінностей в українській культурі XVII століття (на прикладі теоретичної спадщини Інокентія Гізеля) / Лариса Довга. – К. ; Львів : Свічадо, 2012. – С. 9.